

Luchakivska I,
kandydat nauk historycznych, docent Wydziału
Historii Nowoczesnej Ukrainy Drohobycza Państwowego
Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki
(Ukraina, Drohobycz), ivanna.luch@gmail.com

SOCJALNO-MATERIALNY STAN FACHOWYCH GRUP INTELIGENCJI NA ZACHODNICH OBWODACH UKRAINY 1939–1941 LATACH

W artykule na podstawie archiwaliów otwierają się pytania, powiązane z socjalno-bytowymi warunkami życia i działalności pracowników umysłowej pracy zachodnich obwodów Ukrainy w okresie 1939–1941 latach. Wyświetlają się główne drogi materialnych nadejść i różnych fachowych grup inteligencji, stan zabezpieczenia mieszkaniem, właściwości stosunków na bytowym poziomie. Udowodniono, że socjalny stan inteligencji, jak i w większości ludności ZSRR w warunkach stalinowskiego totalitarnego systemu w kraju nie był stabilny i bezpieczny.

Kluczowe słowa: inteligencja, zachodnie obwody Ukrainy, średnio miesięczna pensja, warunki życia, kwestia mieszkaniowa, społeczne fundusze.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Problemy, powiązane z statusem, funkcjami i stanem inteligencji Zachodniej Ukrainy w 1939–1941 latach, znalazły pewne odzwierciedlenie w historycznej literaturze. Tak, do nowego podejścia w badaniu tego tematu pobudzają odkrycie archiwalnych funduszy i publikacji dokumentów, materiałów, które w poprzednie lata były praktycznie niedostępne dla historyków Ukrainy. Jednymi z pierwszych udanych prób współczesnego dziejopisarstwa w Ukrainie stały prace O. Rublowa i J. Czerczenka [16, c. 350], O. Lutskiego, K. Naumenka [10, c. 435–505], W. Kowaliuka [9, c. 3–17], w których autorzy naprowadzali ciekawe osądy z kulturologii i duchownych aspektów radianizacji Zachodniej Ukrainy w 1939–1941 latach, a także historyczne zwiady B. Jarosza, I. Swarnyka. Pewna informacja o poszczególnych profesjonalnych grupach zachodnioukraińskiej inteligencji mieszczą się w statystycznych informatorach.

Cel danego artykułu polega w tym, że na podstawie opublikowanych i mało znanych archiwalnych dokumentów, prasy, memuarów zostały otwarte główne kierunki socjalno-bytowych warunków i materialny stan pracowników umysłowej pracy w zachodnich obwodach Ukrainy 1939–1941 latach.

Na materialny stan inteligencji Zachodniej Ukrainy w 1939–1941 latach wpływały różne czynniki, lecz główne było to, że jak centralne, tak i miejscowe organy władzy bagatelizowały pytanie socjalnego zakresu. Trzeba mieć na uwadze i ten fakt, że wtedy znaczna część finansowych i materialnych zasobów republiki, jak i ZSRR w ogóle, była przeznaczona na wojenne potrzeby, a to miało wpływ na podział narodowego dochodu i stopień warunków życia.

Ważnym wskaźnikiem życiowego stopnia inteligencji była płaca zarobkowa. W niej różniącą nominalną (pieniężną) i realną. Nominalna podziela się na policzoną i faktyczną wypłaconą po odliczeniu podatków. Realna pensja wyraża się sumą towarów i usług, które pracownik może nabyć za pewną pieniężną pensję przy danym poziomie cen i taryf.

Od końca 1939 r. na pracowników umysłowej pracy Zachodniej Ukrainy było rozpowszechniono ustawodawstwo ZSRR, łącznie i w branży prawa pracy. Państwowi urzędnicy, inżyniero-techniczni pracownicy, nauczyciele,

lekarze zaczęli otrzymywać płacę zarobkową w rozmiarach, która była ustalona w ZSRR.

W 1940 r. średnio miesięczna pensja pracowników przemysłu ZSRR składała 341 krb., w tym łącznie i pracowników – 324 krb., urzędników – 360 krb., inżyniero-technicznych pracowników – 696 krb. W różnych branżach gospodarki narodowej pensja była różna. Tak, średnio miesięczna pensja pracowników budownictwa składała 363 krb., transportu – 348 krb. Pracownicy sowchozów otrzymywali po 220 krb. W zakresie handlu, żywienia zbiorowego, materialno-technicznego dostarczenia średnia pensja pracowników składała 250 krb. Pracownicy kultury otrzymywali 223 krb., pracownicy medycyny – 255 krb., edukacja – 331 krb., sztuki – 391 krb., nauki – 471 krb. [11, c. 212]. Przedstawione oficjalne dane dają tylko ogólne pojęcie o poziomie pensji w te lata, toż odwołam się do konkretnych źródeł.

Płaca różnych fachowych grup inteligencji istotnie różniła się, co miało wpływ na warunki życia rodzin. Powołamy się na wspomnienia Mychajła Roslaka, który w 1940–1941 latach pracował inspektorem ubezpieczalni Lwowskiego komitetu obwodowego związku zawodowego pracowników wyższej szkoły. Jego miesięczna płaca składała 400 krb. Mając wyższe prawne wykształcenie, M. Roslak łącząc stanowiska pełnił obowiązki księgowego tej instytucji, i temu jego opłata podniosła się do 800 krb. miesięcznie, że wystarczało na utrzymanie pięcioosobowej rodziny.

Miesięczna pensja inżyniero-technicznych pracowników Lwowa wynosiła 600–800 krb.

A oto jaka była w 1940 r. miesięczna płaca pracowników Lwowskiego Obwodowego Komitetu Wykonawczego [7, apk. 1–9]:

Kozyrew – głowa Lwowskiego Obwodowego Komitetu Wykonawczego – 1800 krb.

Tomaszewycz – zastępca Lwowskiego Obwodowego Komitetu Wykonawczego – 1400 krb.

Dryl – sekretarz Lwowskiego Obwodowego Komitetu Wykonawczego – 1400 krb.

Loktionow – zastępca wydziałem organizacyjnym – 1200 krb.

Harbar – kier. ogólnym działem – 1200 krb.

Dmytrusenko – kier. kadrami – 800 krb.

Netreba – kier. gabinetem – 720 krb.

Twerskij – kier. protokolarną częścią – 640 krb.

Messing – główny księgowy – 560 krb.

Beges – kasjer – 400 krb.

Horkawa – referent – 220 krb.

Kuzyk – maszynistka – 320 krb.

Sytnyk – mechanik – 300 krb.

Senyk – konsultant – 600 krb.

Sprzątaczką – 200 krb.

Miesięczna płaca 400–500 krb., a mianowicie taką otrzymywała większość przedstawicieli inteligencji, pozwalała wiązać koniec z końcem, utrzymywać rodziny. Lecz mówić przy tym o wysokiej stopie życiowej nie należy. Tym więcej, że właśnie w te lata stalinowski reżim i jego propagandowy aparat wysławiały się socjalną demagogią. Oto typowy przykład: «Nie jedna z poprzednich społeczno-historycznych formacji nie może się porównać z socjalistycznym ustrojem w tych kolosalnych możliwościach, które on posiada dla rozwoju produkcyjnych sił, a odpowiednio, i dla zależnego od

ich rozwoju nauki. Dalej: «inteligencja na własnym doświadczeniu przekonała się w dużych przewagach socjalistycznego ustroju w porównaniu z kapitalistycznym. Inteligencja przekonała się, że prawda, postęp – cała przyszłość ludzkości stoi po stronie radzieckiej władzy i tylko u nas, w Związku Radzieckim, inteligencja ma wszystko co potrzebne dla swojego materialnego i duchownego rozkwitu» [14].

Pewnym dodatkiem do pensji inteligencji były społeczne fundusze konsumpcji, co szło na finansowanie społeczno-kulturowych środków. Za ich rachunek naliczono wypłaty na pewien czas choroby, związkowego urlopu, emerytury, na bezpłatne nauczanie, pomoc leczniczą, stypendia i tym podobne. Suma łączna wypłat i ulg z społecznych funduszy w 1940 r. składała po ZSRR 46 mlrd krb. albo średnio 240 krb. do roku na jednego mieszkańca. Z 46 mld. krb. na edukację i kulturalno-oświatową pracę były zużyte 20 mlrd krb.; na medycynę i fizyczną kulturę – 10 mlrd. krb.; ubezpieczenie społeczne i socialne ubezpieczenie – 9 mlrd. krb.; wydatki państwa na utrzymanie mieszkalnego funduszu – 1 mlrd. krb. [11, c. 213].

Średnio miesięczna pensja pracowników i urzędników gospodarki narodowej ZSRR w 1940 r. składała 331 krb., a z dodatką wypłat i ulg z społecznych funduszy konsumpcji – 406 krb. Czyli społeczne fundusze podwyższyły średni rodzinny budżet pracowników w przybliżeniu na 9%. Oprócz tego, w te lata na opłatę mieszkań, komunalnych usług, nabycia paliwa i utrzymania własnych domów rodzina wydawała tylko 3,9% całkowitego dochodu [17, c. 94].

Fundusze społecznej konsumpcji sprzyjały wsparciu pewnego materialnego poziomu rodzin inteligencji. Wadą takiego systemu było to, że koszty z społecznych funduszy były nie upersonifikowane. Pracownicy, urzędnicy, inteligencja nie mogli zadysponować tymi kosztami według własnego uznania.

Ze społecznych funduszy wypłacały się różne rodzaje emerytur. Na zachodnie obwody URSR emerytalne ustawodawstwo ZSRR było rozpowszechnione w 1940 r. Emerytury pracownikom gospodarki narodowej za wysługę lat przeznaczały się po osiągnięciu 60 lat dla mężczyzn i 55 – dla kobiet.

Dla pracowników nauki i wyższych edukacyjnych zakładów emerytury przeznaczały się za wysługę lat mężczyznom – przy osiągnięciu 60 lat i obecności stażu naukowo-badawczego i pedagogicznego pracy nie mniej 25 lat, kobietom – 55 lat przy stażu nie mniej 20 lat w rozmiarze 40% od służbowego uposażenia.

Należy wskazać, że powiatowe i obwodowe urzędy ubezpieczenia społecznego powoli rozwijały swoją pracę, dopuszczały biurokrację przy załatwieniu emerytalnych spraw.

Takie rozporządzenie stało się przyczyną tego, że organy ubezpieczenia społecznego na miejscach z wielką wymogą odnosiły się do oświadczeń o nadaniu emerytur od przedstawicieli inteligencji, często odmawiały w ich przyjęciu albo zatrzymywały ich rozpatrzenie. Emerytury i jednorazowa pomoc nadawały się najpierw najbardziej. W m. Lwowie, na przykład, do sierpnia 1940 r. komisje ubezpieczenia społecznego rozpatrzyły 8514 takich oświadczeń, i za ich decyzją były wypłacono 1,3 mln. krb. emerytur.

Ze społecznych funduszy wypłacała się również wypłata stypendiów studentom uczelni i uczniom średnich specjalnych edukacyjnych zakładów. Rozmiar stypendiów zależał od kursu nauczania. Dla pierwszego kursu stypendium składały 130 krb., a dla piątego – 200 krb. w październiku 1940 r. [3, c. 153].

Na materialny stan inteligencji wpływały poziom cen na artykuły żywnościowe, przedmioty bytowego użytku, taryfy usług.

W pierwsze miesiące po przychodzie do Zachodniej Ukrainy wojsk Czerwiennej Armii sytuacja z zabezpieczeniem ludności produktami i towarami była zupełnie skomplikowana.

Partyjne i radzieckie organy dokładały wysiłków niemałych dla stabilizowania handlu. Tak, tymczasowy zarząd m. Berezn, że na Tarnopolu, 4 października 1939 r. wydało uchwałę, którą zobowiązało wszystkich właścicieli sklepów zorganizować regularny handel od 8 do 21 godziny według czasu moskiewskiego i handlować za cenami, co istniały na początku września 1939 r. «Obywatele, które skupują towary w celu stworzenia niepotrzebnych zapasów albo spekulacji – zaznaczało się w uchwale, – będą przyciągać się do surowej odpowiedzialności jak dezorganizatorzy normalnego życia».

Tymczasowy zarząd m. Lwowa w swojej uchwale od 5 października 1939 r. zawiadamiało o przyciąganiu do odpowiedzialności sądowej S. Szpehuta, L. Kazmana, T. Liwszytsa oraz I. Finkela za sabotaż i dezorganizację normalnego handlu, za podwyższenie detalicznych cen na towary i spekulację [3].

Od końca 1939 r. zaczęła się nacjonalizacja dużych handlowych zakładów. Jednocześnie tworzył się system państwowych handlowych organizacji i instytucji żywienia zbiorowego. W lutym 1940 r. na całym terytorium Zachodniej Ukrainy ustalały się jedyne detaliczne i handlowe ceny na produkcji i artykuły spożywcze, co sprzedawało się w sieci państwowego i spółdzielczego handlu. Z wschodnich obwodów USRS zaczęły przybywać wagony z mąką, solą i innymi przedmiotami pierwszej potrzeby.

W ogóle ceny na artykuły spożywcze były dość wysokie: jajko – 1 krb. 50 kop., cukier – 1 kg – 10 krb., masło – 1 kg – 20 krb. Stosunkowo tani był chleb. Kilogram kosztował od 1 krb. do 1 krb. 50 kop. Litry wódki kosztował 15 krb.

Dość wysokie były ceny na przemysłowe towary. Metr perkalu kosztował od 3 do 10 krb.; cienkie chusty – od 4 krb. 50 kop. do 12 krb., grube chusty – od 7 krb. 50 kop. do 60 krb. Buty skórzane – od 40 do 60 krb. Żeńskie pończochy – po 4 – 6 krb.

Taryfy na niektóre rodzaje usług też były wysokie. Tak, pranie 1 kg bielizny kosztował 1 krb. 30 kop. farbowania 1 kg odzieży – 7 krb. 50 kop., pralnie chemiczne męskiego kostiumu – 15 krb. 50 kop. Jeden tramwajowy bilet kosztował 20 kop., a miesięczna abonamentowa kartka – 36 krb.

Znaczna część ludzi zmuszona była sprzedawać albo odsprzedawać produkty i różne towary, co kwalifikowało się jak spekulacja. Hawrył Kostelnik we wspomnieniach zaznaczał: «Mieszkańcy Lwowa bardzo szybko sproletaryzowali się, że aż przykro było patrzeć ... Wogóle nie było damskich kapelusików, na czasie była chustka i beret: «piękna pleć» przetworzyła się do brzydkiej. A

wszyscy mężczyźni wyglądali jak pracownicy, co wracają z pracy. Nie raz byłem zdziwiony, skąd naraz naszło się tyle proletariuszy we Lwowie. Kiedy szedłem w nowym palcie, na mnie patrzyli wszyscy, jak na biednego burżuja, szczerze mówiąc, to palto z czasem sprzedałem dla tego żeby mieć pieniądze na życie».

Wtenczas we Lwowie pojawił się polityczny dowcip takiej treści: «Przed 1939 r. Polacy byli niezadowoleni tym, że Żydzi trzymali w rękach cały handel; Żydzi byli niezadowoleni, bo nie miały dostępu do państwowych posiad, a Ukraińcy chcieli wolnej Ukrainy. Bolszewicy w 1939 r. dogodzili wszystkim: Polacy pozostali bez posiad, lecz handlują na rynku swoimi rzeczami, Żydzi są na państwowych posiadach, lecz nie mogą wyżyć na pensję, a Ukraińcy mają gazetę «Wolna Ukraina» [20, c. 126].

Niski materialny poziom życia wywoływał niezadowolenie wśród ludzi, w tym i inteligencji, pobudzał w jej środowisku wątpliwości i opozycyjne humory. W związku z tym centralne i miejscowe administracje zaczęły używać bardziej energicznych środków dla naprawienia stanu, co w pewnej mierze normalizowało towarowy rynek. W lipcu 1940 r. ekonomiczna rada przy Radzie Głównej USRR podjęła decyzję o załadowaniu ziarna i mąki dla obwodów Lwowskich i Drohobycza dla regularnego handlu chlebem.

W obwodowych centrach Zachodniej Ukrainy były zrekonstruowane zakłady chlebo-piekarskie, co dało możliwość zwiększyć produkcję zbożowych wyrobów. Tak, po rekonstrukcji i budowie nowego zmechanizowanego cechu potęga Lwowskiej piekarni zrosła do 2,5 razy, a piekarnie «Lolet» – z 5 do 20 ton herbatnika na dzień [8, c. 95].

I jednak w zabezpieczeniu miejscowej inteligencji artykułami żywnościowymi główną rolę odgrywał handel na rynku. Co do oddzielnych rodzajów artykułów żywnościowych, w szczególności mleka, jajek, ziemniaków, jarzyn, a także wyrobów mięsnych, to realizacja ich na rynkach składała połowę sprzedaży tych produktów przez państwową i spółdzielczą handlową siatkę.

Wydatki na żywienie składały główny artykuł rodzinnego budżetu inteligencji. Za obrachunkami GUS ZSRR, w 1940 r. rodzina pracownika przemysłu, czyli miejska rodzina, traciła na żywienie z rodzinnego budżetu średnio 54% na nabycie odzieży i obuwia – 11%. Podatki, różne spłaty zabierały 4,1% budżetu rodziny.

Wten czas kierownictwo ZSRR przyjęło szereg nie popularnych środków, motywując to koniecznością umocnienia zdolności do obrony państwa. W czerwcu 1940 r. Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wydało ukaz «O przejściu na 8-godzinny dzień pracy, na siedmiodniowy roboczy tydzień i o zakazie samowolnego odejścia pracowników i urzędników z przedsiębiorstw i instytucji». W wyniku trwałość dnia pracy dla pracowników, urzędników, inżynierów i techników zwiększyła się comiesięcznie w średnim na 33 godziny.

Administracja przedsiębiorstw i instytucji dała możliwość zwolnić się od «niepożądanych» pracowników. W wielu wypadkach sądy, nie wnikając w sedno sprawy, zmuszały do przymusowej pracy z odliczeniem 25% od pensji za spóźnienie do pracy, nie obecność przez chorobę i inne poważne przyczyny.

Budżet państwa w znacznej mierze zasilal się kosztem sprzedaży ludziom, najpierw przedstawicielom inteligencji,

obligacji państwowych pożyczek. Do każdego rejonu, przedsiębiorstwa i instytucji podawał się plan realizacji pożyczki. Upoważnione osobysystematycznie składały sprawozdanie o przebiegu sprzedaży obligacji. Na II kwartał 1941 r. do rejonów obwodu Lwowskiego, na przykład, był podany plan rozpowszechnienia obligacji państwowej pożyczki na sumę 5 mln. 850 tys. krb. Na 1 czerwca 1941 r. było uzyskano 5 mln. 744 tys. krb. A w ogóle po ZSRR sumy łączne załączonych od ludzi środków wskutek narzucania obligacji sięgały zadziwiających cyfr. W 1940 r. oni składali 18,4 mlrd. krb. [15, c. 87].

W 1939–1941 latach na Zachodniej Ukrainie szeroko wykorzystywały się bolszewickie metody rozwiązania kwestii mieszkaniowej. Już w 1939 r. zaczęła się nacjonalizacja mieszkania. Tak, decyzją tymczasowego kierownictwa m. Równe od 15 listopada 1939 r. znacjonalizowano do końca roku 250 domów. Łucka Rada Miasta swoją decyzją od 31 grudnia 1939 r. uchwaliła nacjonalizować budynki mieszkalne ogólnym kosztem od 15 tys. krb. i powyżej; domy, porzucone właścicielami; pomieszczenie spółek akcyjnych [6, apk. 60].

Domy, które należały byłym ziemianom, wyższym urzędnikom, kupcom, nacjonalizowało się bez względu na ich koszt. W mieście Lwowie w 1939 r. znacjonalizowano 5407 mieszkań, a w ciągu następnego roku jeszcze 5 tys. domów.

W miastach i miasteczkach Zachodniej Ukrainy wskutek nacjonalizacji domów i mieszkań byłych polskich państwowych i partyjnych funkcjonariuszy powstała znaczna ilość wolnego mieszkalnego funduszu. Te mieszkania zostawy przydzielone za oficerami armii i milicji, przybyłymi z wschodnich rejonów URSR, radzieckimi, komsomolskimi funkcjonariuszami partyjnymi, a także specjalistami różnych resortów.

Tak, tylko do listopada 1939 r. Czerwonna Armia otrzymała na swoje potrzeby w m. Lwowie 41 dom i 49 mieszkań, organy NKWD – odpowiednio 18 domów i 951 mieszkanie. Jednak to nie rozwiązywało istotne zagadnienia. Temu nowa władza próbowała rozwiązać problem z mieszkaniem przez ponowny podział istniejącego mieszkalnego funduszu w miastach. Zaczęły spełniać tak zwane uszczelnianie mieszkania, sens którego polegał na tym, że do właścicieli oddzielnych uporządkowanych mieszkań dokwaterowywały innych lokatorów, czyli stwarzały komunalne mieszkania.

Chociaż uważało się, że mieszkanie zabiera się w burżuazji, jednak pozbawiały mieszkań z całymi wygodami i tych właścicieli, którzy należały do inteligencji. Były sporo wypadków, kiedy przedstawiciele umysłowej pracy, nie zważając na ich społeczny status, nie tylko «uszczelniały», ale i wysiedlały z własnych domów i mieszkań, konfiskowały majątek. O tym, w szczególności, dowiadujemy się z dzienniczków i zapisów Piotra Panca za 1939 r.: «Dm. Kulczycki, ul. Geninga, 34. Rodzina sześciuosobowa. Zabrały meble, odzież, bieliznę, węgiel. Był współwłaścicielem domu. Pracuje w rewidencji związku (spółdzielca-rewident). Moroz – pracuje w magistracie Lwowa. Mieszka na ul. Geninga. Zabrały bieliznę, ubranie i zegar. Przewodniczący komisji Hulij. Nacjonalizował dom Uwera (ul. Roslywycka, 1) Nacjonalizował wino i tu że wypił, zapieczętowywał bieliznę i ciepłe ubranie, apteczkę, napisał akt i zapomniał u właścicielki. U pisarza Sterna

Erwina ul. Leśna, 19, opiekowały drukarską maszynkę. U pisarza Grau-Wandmajera zabrali zegar, ponieważ na nim był monogram Mikołaja II. Nacjonalizację przeprowadzał Karmazyn» [4, c. 15].

Niezgodnie z prawem odbierały mieszkania od przedstawicieli inteligencji, nacjonalizowały majątki, które nie podporządkowują się im, i w innych obwodach.

I jednak część lekarzy, nauczycieli, przedstawicieli wolnych fachów polepszyła swoje mieszkalne warunki. Stosowały się środki co do zabezpieczenia mieszkaniem i specjalistów przemysłu, transportu i związku, stworzyły się im sprzyjające warunki dla pracy i odpoczynku. Tak, dla lwowskich pisarzy otwarto jadalnię, gdzie ceny były dostępne. Mieszkania otrzymali pisarze S. Tuor i W. Paczowski. W 1940 r. Lwowski państwowy akademicki teatr opery i baletu otrzymał dla artystów 8 mieszkań [6, арк. 64].

Naukowcom nadawano się prawo do dodatkowej powierzchni mieszkaniowej nie mniej jak 20 m². W październiku 1940 r. Rada Główna URSS zobowiązała komitety wykonawcze rad zabezpieczyć bezpłatnymi mieszkaniami z ograniczeniem i oświetleniem medycznych, pedagogicznych, weterynaryjnych i zootechnicznych pracowników, co pracował na terytorium wiejskich rad. W razie nienadania mieszkania wypłacała się pieniężna kompensacja [19, c. 254].

W ogóle pewna część urzędników, przedstawicieli różnych drużyn inteligencji, polepszyła swoje mieszkalne warunki, jednak o wiele więcej ich mieszkało w komunalnych mieszkaniach.

Partyjny i radziecki wierzchołek, wojskowi otrzymali mieszkania o polepszonym komforcie. Według uchwał związkowych organów, w 30-te lata otrzymały prawo do dodatkowej powierzchni mieszkaniowej odpowiedzialni funkcjonariusze partyjne i radzieckie, i niektórzy funkcjonariusze.

Komorne w te lata było nie tak już i miało, jak o tym akcentowała oficjalna propaganda. Tak, lwowska rada miasta ustaliła takie komorne: dla pracowników i urzędników, które miały miesięczne zarobki do 300 krb., stawka komornego za 1 mkw na miesiąc składała 30 kop.; od 351 krb. do 400 krb. – 40 kop.; od 401 krb. do 500 krb. – 50 kop.; od 501 krb. do 600 krb. – 60 kop.; od 601 krb. do 700 krb. – 70 kop.; od 701 krb. i powyżej – 80 kop.

Trzeba uwzględnić i ten fakt, że wtedy miasta i miasteczka Zachodniej Ukrainy ogrzewały się w zasadzie węglem i drwami. Tona węgla kosztowała 1 tys. krb., co też wpływało na rodzinny budżet. W wyniku tego znaczna część mieszkańców miast niena bieżąco spłacała komorne. Tak, na 1 stycznia 1941 r. mieszkańcy Lwowa zadłużyli się za komorne 1 mln. 272 tys. krb., a w marcu zadłużenie sięgnęło ponad 2 mln. krb. [5, арк. 10].

Więc, w zachodnich obwodach Ukrainy w 1939–1941 latach wprowadzały się niektóre kroki dla poprawy socjalno-bytowych warunków życia inteligencji. Jednak ten okres okazał się zanadto krótkim, niejednoznacznym i sprzecznym, co nałożyło odcisk na całe dziedziny życia i działalności miejscowej ludności. Ogólną atmosferę tych lat przekazała gazeta «Ukraińska rzeczywistość», która zaznaczała: «z materialnej strony w 1939–1941 latach żyło nie tak źle, bo bolszewicy nawieźli, co tylko mogli. I w ogóle, jak mówili, Lwów stał na drugim miejscu co do

zabezpieczenia artykułami żywnościowymi i kramem po Moskwie. Robiło się to dla reklamy...

W ogóle ludzie wspominają przeżytą dobę bolszewickiego panowania jak jakiś straszny sen, jak dobę niewiarogodnego ponizenia ludzkiej godności, moralnego knota, stałej niepewności życia» [18].

Na ogół socjalna polityka radzieckiego kierownictwa wtenczas odzwierciedlała stan permanentnej mobilizacji, wsparcia nadzwyczajnych warunków. Koszary socjalizm spekulował na entuzjazmie pracujących, stale przyzywał ludność zawlec sztywny paseczki, żeby wystać w kapitalistycznym otoczeniu. Socjalny stan inteligencji Zachodniej Ukrainy, jak i większości ludności ZSRR, nie był stabilny i bezpieczny, chociaż właściwe radzieckiemu społeczeństwu sprzeczne tendencje – do wyróżniając uprzywilejowanego wierzchołka nomenklatury i urawniłowki w przydziałowych stosunkach co do podstawowej masy obywateli – pozostały nieodmiennymi.

Wymowną ilustracją do współczesnej socjalno-psychologicznej atmosfery podaje w memuarach polski pisarz Jerzy Putrament, rzecz mówiąc, duży zwolennik radzieckiego ustroju.

W przeddzień 1 maja 1941 r., przyszedłszy na wezwanie do Lwowskiego Obwodowego Komitetu, on zastał w gabinecie swojego starszego kolegę, profesora uniwersytetu T. Boja-Żelenskiego, który korzystał przychylnością władzy. Nie zważając na to, profesor przebywał w stanie dużego niepokoju. «Wołają jego, – mówi Putrament, – znika i pojawia się przez kilka minut. Okazuje się, że jego promiowano za wzorystycę w uniwersytecie. Westchnął z ulgą. Mówi mi półgłosem: «Co za kraj! Nigdy nie znasz, po co wywołują. Raz – premia, raz – dowód osobisty z paragrafem!»! Rzecz mówiąc, właścicieli dowodów osobistych z tak zwanym 11 paragrafem powinny wysiedlać z dużych miast, czyli faktycznie oni byli prawdopodobnymi kandydatami na deportację [1, c. 49–50].

Jednak, przy całych perwersjach stalinszczyzny, radziecka obecność w zachodnich obwodach Ukrainy jakimś paradoksalnym sposobem nie zostawała jednoznacznego odczucia okupacji i krzywdzenia. Profesor Pristonskiego uniwersytetu Jan Gross, świadek wydarzeń, o których rozmowa dotyczy, porównując postrzeganie radzieckiej i następnej niemieckiej okupacji polskiej ludności, stwierdza, że pierwsza była niezmiernie mniej knota i nie miała dyskryminacyjno-pogardliwego zabarwienia. Przyczyny tego były rozmaite, zaczynając od znikomych, na pierwszy rzut oka, drobiazgów i kończąc przejawami fundamentalnych podstaw radzieckiego społecznego ustroju.

Do pierwszych można odnieść, na przykład, taki fakt, jak artystyczno-muzyczne towarzyszenie radianizacji. W ślad za pierwszymi łączeniami Czerwiennej Armii do Zachodniej Ukrainy wyruszyły teatralne, muzyczne, choralne, estradowe zespoły, które najpierw występowały z koncertami przed żołnierzami, a wkrótce przelączyły się na miejscową ludność. W te lata wszelkimi sposobami rozkręcało się rozwój artystycznego amatorstwa przy klubach, w edukacyjnych zakładach, na przedsiębiorstwach. Muzyka i piosenki stale rozbrzmiewały z wystawionych na głównych ulicach miast głośników. Z jednej strony, dźwiękowa ekspansja, dotychczas niezwykła, denerwowała swoją brawurą i niezgodnością surowej otaczającej rzeczywistości, a z innego – umiała ostatnią i podtrzymywała ludzi moralnie [12, c. 7–8].

Silny wpływ na pewne koła inteligencji tworzył kult socjalnej równości, co wypływało z samej treści komunistycznej ideologii. Wskutek ustalenia radzieckiej władzy upadła większość socjalnych przeszkód, które przedtem ograniczały socjalną mobilność. Perspektywa mieć wyższe wykształcenie, zrobić karierę, osiąść pewną socjalną pozycję stała się dostępną dla szerokich warstw ludności. I jeśli reakcja konserwatywnej, wcześniej uprzywilejowanej części inteligencji na te przemiany i materialne trudności była gwałtownie negatywna, to młodzież, zwłaszcza ukraińskiej i żydowskiej narodowości, pochodząca z biedniejszych warstw postrzegała tę przemianę przychylnie, a ktoś z entuzjazmem.

Z punktu widzenia historycznej perspektywy najważniejsze przesunięcia w świadomości inteligencji były związane nie tak z materialnym bokiem sprawy, jak z zaczęciem w 1939–1941 latach procesem integracji Zachodniej i Wschodniej Ukrainy. «Zjednoczenie całych ukraińskich etnicznych terytoriów mało głęboki psychologiczny i kulturalny wpływ na rozdzielonych do tego czasu Ukraińców, – pisał kanadyjski historyk ukraińskiego pochodzenia O. Herus. – Integracja i asymilacja zachodnich Ukraińców w radziecki system z ich doskonałą polityką, kulturą i religijnym dobytkiem okazała się, wbrew woli reżimu, procesem dwustronnym.

Wtenczas jak zachodni Ukraińcy poddawali się systematycznej komunizacji, wschodnie, albo radzieccy Ukraińcy odkrywali ideały i wartości swoich zachodnich rodaków. I chociaż jest dostrzeżony O. Herus proces znacznie wzmocnił się po drugiej wojnie światowej, jego przejawy stały się oczywistymi właśnie w 1939–1941 latach. Zachowały się sporo wspomnień z świadectwami o głębokich przemianach w świadomości wielu wschodnich ukraińskich inteligentów, skierowanych na różne posady w nowołączonych obwodach.

Nazwiemy tylko trzy nazwiska: pierwszego radzieckiego rektora Lwowskiego uniwersytetu Mychajła Marczenka (represowany 20 czerwca 1941 r.), który uprzedzał o zagrożeniu aresztu uniwersyteckich wykładowców i ratował zabronione ukraińskie książki, tajemnie wywożąc ich do Kijowa; rektora weterynaryjnego instytutu Iwana Czynczenka, który za nadmierne ukraińolubstwo było zwolniono, jak i Marczenka, z posady; korespondenta kijowskiej gazety «Komsomolec Ukrainy» Josypa Pozyczaniuka, który wstąpił do nacjonalistycznego ruchu i z czasem zginął w szeregach ukraińskiej powstańczej armii.

Z innej strony, nowe, niewidzialne dopóty horyzonty otworzyły dla siebie i zachodni Ukraińcy. Kost Pankiński – polityczny działacz legalnego ukraińskiego ruchu podczas niemieckiej okupacji – przez trzy dziesięciolecia napisał o okresie 1939–1941 latach: «Przy całej bez wygładności i przy całych lękach tych dni wywiedli oni nas z ścisłego grona naszych drobnych Galicko-ukraińskich zainteresowań i spraw i rzuciły na szerokie wody ogólnoukraińskich problemów..., zmusiły myśleć kategoriami ogólnopaństwowymi» [13, c. 78]. I poprostu z nim nie wolno nie pogodzić się.

Jak świadczą wspomnienia, w świadomości inteligencji zachodnich obwodów Ukrainy wpisane w pamięci są i pozytywne, i negatywne wrażenia o radzieckich trybach życia w 1939–1941 latach. To odczucie podwójnej rzeczywistości było właściwe socjalno-psychologicznej atmosferze tego czasu.

Список використаних джерел

1. Putrament Jersey. Pol wieku: Wojna. – Warszawa, 1959.
2. Вища школа УРСР за 50 років. – Київ: Вид-во Київ. у-ту, 1967. – Ч.1. – 320 с.
3. Вільна Україна. – 1939, 8 жовтня.
4. Вітчизна. – 1991. – №8.
5. ДАЛО. – Ф.Р-6 (Виконком Львівської міської ради). – Оп.1. – Спр.1; Спр.482. – Арк.64, Спр.620. – Арк.10.
6. Там само. – Ф.Р-199 (Львівське обласне управління радіо-телеграфного агентства України). – Оп.1. – Спр.12.
7. Там само. – Ф.Р-221 (Виконком Львівської обласної ради народних депутатів трудящих). – Оп.1. – Спр.267.
8. Історія Львова. – Київ, 1984. – 240 с.
9. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України // Український історичний журнал. – К., 1993. – №2. – С.3–17.
10. Луцький О., Науменко К. У роки Другої світової війни // Львів. Історичні нариси. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – С.435–505.
11. Народное хозяйство СССР. 1922–1982. Юбилейный статистический ежегодник. – Москва, 1982. – 710 с.
12. Охотник Д. Ширити радянське мовлення // Радіо (Київ). – 1939. – №11/12. – С.7–8.
13. Паньківський Кость. Від держави до Комітету: літо 1941 року у Львові. – Нью-Йорк – Торонто. Ключі, 1957. – 160 с.
14. Под знаменем марксизма. – 1939. – №2.
15. Рабочий класс СССР в годы Великой отечественной войны. – М.: Политиздат, 1985. – 365 с.
16. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталинщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.). – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
17. Труд і зарплата в СССР. – М., 1975. – 315 с.
18. Українська дійсність. – 1941, 15 вересня.
19. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду УРСР. – Київ: Держполітвидав УРСР. 1963. – Т.1. – 771 с.
20. Яхненко Н. Від бюро до Бригідок. – Бероля-Мюнхен, 1986. – 260 с.

References

1. Putrament Jersey. Pol wieku: Wojna. – Warszawa, 1959.
2. Vyshha shkola URSR za 50 rokov. – Kyi'v: Vyd-vo Kyi'v. u-tu, 1967. – Ch.1. – 320 s.
3. Vil'na Ukrain'a. – 1939, 8 zhovtnja.
4. Vitchyzna. – 1991. – №8.
5. DALO. – F.R-6 (Vykonkom L'vivs'koi' mis'koi' rady). – Op.1. – Spr.1; Spr.482. – Ark.64, Spr.620. – Ark.10.
6. Tam samo. – F.R-199 (L'vivs'ke oblasne upravlinnja radio-telegrafnogo agenstva Ukrainy). – Op.1. – Spr.12.
7. Tam samo. – F.R-221 (Vykonkom L'vivs'koi' oblasnoi' rady narodnyh deputativ trudjashykh). – Op.1. – Spr.267.
8. Istorija L'vova. – Kyi'v, 1984. – 240 s.
9. Kovaljuk V. R. Kul'torologichni ta duhovni aspekty «radjanizacij» Zahidnoi' Ukrainy // Ukrain's'kyj istorychnyj zhurnal. – K., 1993. – №2. – S.3–17.
10. Luc'kyj O., Naumenko K. U roky Drugoi' svitovoi' vijny // L'viv. Istorychni narysy. – L'viv: Instytut ukrai'noznavstva im. I. Kryp'jakevycha NAN Ukrainy, 1996. – S.435–505.
11. Narodnoe hozjajstvo SSSR. 1922–1982. Jubilejnyj statistiches'kij ezhegodnik. – Moskva, 1982. – 710 s.
12. Ohotnik D. Shyryty radjans'ke movlennja // Radio (Kyj'v). – 1939. – №11/12. – S.7–8.
13. Pan'kivs'kyj Kost'. Vid derzhavy do Komitetu: lito 1941 roku u L'vovi. – N'ju-Jork – Toronto. Kljuchi, 1957. – 160 s.
14. Pod znamenem marksizma. – 1939. – №2.
15. Rabochij klass SSSR v gody Velikoj otechestvennoj vojny. – M.: Politizdat, 1985. – 365 s.
16. Rubl'ov O. S., Cherchenko Ju. A. Stalinshhyna i dolja zahidnoukrai'ns'koi' inteligencii' (20–50-ti roky XX st.). – K.: Naukova dumka, 1994. – 350 s.
17. Trud i zarplata v SSSR. – M., 1975. – 315 s.
18. Ukrain's'ka dijsnist'. – 1941, 15 veresnja.
19. Hronologichne zibrannja zakoniv, ukaziv Prezydii' Verhovnoi' Rady, postanov i rozporjadzhen' urjadu URSR. – Kyi'v: Derzhpolityvdav URSR. 1963. – T.1. – 771 s.
20. Jahnenko N. Vid bjura do Brygidok. – Berolja-Mjunhen, 1986. – 260 s.

Luchakivska I., candidate of historical sciences, docent of the Department of Modern History Ukraine of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych), ivanna.luch@gmail.com

Social and financial position professional group of intellectual in the western regions of Ukraine 1939–1941–ies

In the article on the basis of the archived materials the questions which deal with social and financial position social welfare of intellectual occupation works life and activities of the western region of Ukraine in a period 1939–1941 are shown. The basic ways of financial receipts of different professional groups of intelligentsia light up, being of housing, feature of mutual relations, in a domestic level. It is well-proven that social position of intelligentsia in the conditions of claim of the Stalin totalitarian regime in an edge was not stable and protected, as well as in majority of population of the USSR.

Keywords: professional intelligentsia, Western Ukraine, the average monthly salary, public welfare, domestic terms, social funds.

Лучаківська І., кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та сучасної історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка (Україна, Дрогобич), ivanna.luch@gmail.com

Соціально-матеріальне становище професійних груп інтелігенції на західних областях України 1939–1941 рр.

На основі архівних матеріалів розкриваються питання, пов'язані із соціально-побутовими умовами життя та діяльності працівників розумової праці західних областей України у період 1939–1941 рр. Висвітлюються основні шляхи матеріальних надходжень різних професійних груп інтелігенції, стан забезпечення житлом, особливості взаємин на побутовому рівні. Доведено, що соціальне становище інтелігенції, як і в більшості населення СРСР в умовах утвердження сталінської тоталітарної системи у краї не було стабільним і захищеним.

Ключові слова: інтелігенція, західні області України, середньомісячна зарплата, побутові умови, житлова проблема, суспільні фонди.

* * *

УДК 94(477.8)«1937»

Ніколаєва Н. Б.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), natalienik8@gmail.com

РЕПРЕСОВАНА ВИПУСКНИЦЯ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ХМАРА ФАІНА МИХАЙЛІВНА

Висвітлено життєвий шлях випускниці Київського державного університету, директорки середньої школи №163 м. Києва в Дарниці Хмари Фаїни Михайлівни. Детально проаналізовано обставини її арешту органами НКВС УРСР у 1937 р. Досліджено причини її арешту та негативного ставлення чекістів до представників української науки та освіти у 1920-х – 1930-х рр. Доля Хмари Фаїни Михайлівни виявилася досить типовою для арештованих у 1936–1937 р. Чекісти звинуватили її в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду. Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту випускниці Київського університету Ф. М. Хмари, проведеного в 1937 р., прослідкувати долю заарештованої. Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зважаючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність.

Ключові слова: політичні репресії, викладачі, НКВС УРСР, Київський державний університет.

Пропоноване дослідження присвячене біографії репресованої у 1937 р. випускниці КДУ, вчительки Хмари Фаїни Михайлівни. Вивчення біографій репресованих викладачів та вчителів є складовою частиною загальнодержавної програми «Реабілітовані історією».

Завданням цього дослідження є за допомогою неопублікованих та маловідомих документів НКВД та Комуністичної партії України з'ясувати етапи біографії Ф. М. Хмари, обставини її арешту і засудження в 1937 р.

Наукова новизна та актуальність дослідження полягає у тому, що про життєвий шлях Ф. М. Хмари немає публікацій, її лише іноді згадують в окремих дослідженнях. Отже, ця стаття сприятиме введенню до наукового обігу інформації про її життєвий шлях і педагогічну роботу, суттєво доповнить досі недостатньо вивчену картину сталінських політичних репресій в київських навчальних закладах.

Основу джерельної бази статті складають матеріали архівної кримінальної справи на Ф. М. Хмару, яка зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України [4]. Об'єктом дослідження є суспільно-політичні та ідеологічні процеси, що відбувалися в УРСР у 1930-х рр., а також у роки Великої терору. Предметом дослідження є біографія і обставини арешту та засудження Ф. М. Хмари.

Стан вивчення теми дослідження. Історіографія політичних репресій сталінської доби в Україні щороку поповнюється новими працями. З часу відновлення незалежності України у 1991 р. науковцями було опубліковано ряд важливих збірок документів, книг та статей про політичні репресії ЧК–КГБ проти викладачів та науковців м. Києва. В них вперше було оприлюднено унікальні документи з колишніх радянських «спецхранів». Серед найбільш важливих праць про долю репресованих київських викладачів та інтелігенції слід назвати дослідження О. Бажана, Ю. Данилюка, О. Рубльова [1], І. Біласа [2], С. Білоконя [3], К. Довганя [5], В. Заруби [6], Н. Литвин [7], О. Юркової [8] та багатьох інших. У цьому короткому вступі важко проаналізувати всі праці. Зазначена тематика викликає значне зацікавлення у науковців. Про політичні репресії комуністичного режиму проти української інтелігенції у сталінський період історії ХХ століття вже опубліковано кілька тисяч наукових публікацій, які годі перелічити у цьому вступі [9]. Завдяки цим науковим працям українське суспільство вже знає досить багато про політичні репресії серед викладачів вищих навчальних закладів в роки сталінщини.

У процесі наукового аналізу проблеми попередніми дослідниками було з'ясовано причини, мотиви й ідеологічне підґрунтя терору, розв'язаного радянською владою проти викладачів КДУ в 1930–53 рр., виокремлено та проаналізовано специфіку і особливості поширення терору, встановлено безпосередній зв'язок із репресіями в УРСР і СРСР. Проте, на жаль, публікацій про репресованих студентів і викладачів м. Києва все ще недостатньо. Тому ця тема потребує подальшого наукового вивчення.

Після самогубства Голови Раднаркому УРСР 30 серпня 1937 р. Панаса Любченка і його дружини Марії Крупник, співробітники НКВС УРСР здійснили арешти людей з їх оточення. Тоді ж була заарештована і Фаїна Михайлівна Хмара. Вона народилася у 1899 р. у м. Кременчук (тепер – Полтавської області), за національністю – єврейка, педагог, з вищою освітою – закінчила Київський державний університет, на момент арешту – літературний працівник і директорка середньої школи №163 у м. Києві (в Дарниці). В КП(б)У перебувала з 1919 р. На момент арешту до її родини входили: син – Ілля Нісонович Хмара – 20 років; мати – Шендель Елієвна Грицевська (або